فصلنامه نقدکتاب
اطلاع‌رسانی و ارتباطات
سال اول، شماره ۱ و ۲
بهار و تابستان ۱۳۹۲

معرفی و نقد کتابنامه تفکیک

●عبدالحسین طالعی
عضو هیت علمی دانشگاه قم، دانشجوی دکتری دانشگاه آزاد تهران واحد علوم و تحقیقات
taleie20@gmail.com

چکیده
مقاله حاضر به نقد و بررسی «کتابنامه مکتب تفکیک» نوشته هادی ربانی اختصاص دارد. مکتب تفکیک، رویکردی به مباحث اعتقادی است که در سال ۱۳۴۰ قمری توسط میرزا مهدی اصفهانی (۱۳۰۳ - ۱۳۶۵ ق.) در حوزه علمیه مشهد عرضه شد و از سوی شاگردان او ادامه یافت. در این کتاب، که نخستین کتاب مرجع در این زمینه است، ۹۰۶ عنوان نوشتار، منتشرشده و نشده، معرفی شده است. پوشش زمانی کتابنامه، سال ۱۳۱۰ تا ۱۳۸۸ شمسی است. بیشترین تعداد مدخل‌ها به سال ۱۳۸۸ با ۱۵۰ عنوان بر می‌گردد. به لحاظ تنوع ساختار، بیشترین تعداد به مقالات با حدود ۸۰۰ عنوان مربوط است. شیوه نگارش کتاب، نمایه‌های مفصل آن، امتیازها و نقدهای وارد بر آن، و نیز پیشنهادهایی برای تکمیل و بهبود اثر در این مقاله آمده است.

کلیدواژه
مکتب تفکیک، کتابنامه مکتب تفکیک

مقدمه

یکی از ستارگان فروزان دیار خراسان در نیمه اول سده گذشته، مرحوم آیه الله میرزا محمد مهدی مدرس غروی اصفهانی مشهور به میرزا مهدی اصفهانی (۱۳۰۳ —۱۳۶۵ ق / ۱۲۶۲—۱۳۲۵ ش) است. این عالم ربانی پس از پایان تحصیلات مقطع عالی علوم حوزوی در نجف، هجرتی تاریخ‌ساز را برگزید، که در آستانه یکصدمین سال آن هستیم. وی در سال ۱۳۴۰ ق / ۱۲۹۹ ش از نجف به زادگاه خود بازگشت. بازگشت میرزای اصفهانی به مشهد با اقدامات رضا شاه در مبارزه با حوزه همزمان شد و فصلی از زندگی ایشان برای حفظ حوزه از این خطرات رقم خورد که در صدد بیان آن نیستیم. فعلاً به این مطلب می‌پردازیم که یکی از برنامه‌های او در این بازگشت، علاوه بر تدریس

■ ربانی، هادی. کتابشناسی توصیفی مکتب تفکیک با مقدمه محمدرضا حکیمی. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. ۱۳۹۲. ۴۹۲ ص. شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۹۵-۱۳۰-۵.

فصلنامه نقدکتاب
اطلاع رسانی و ارتباطات
سال اول، شماره ۱ و ۲
بهار و تابستان ۱۳۹۲

دروس رایج حوزه‌های علمیه یعنی فقه و اصول، تدریس دروس عقاید بود که سابقه چندانی در حوزه‌ها نداشته و هم اکنون نیز رواج چندانی ندارد. میرزای اصفهانی ربع قرن یعنی تا زمان وفات خود در سال ۱۳۶۵ ق./۱۳۲۵ ش. به این کار ادامه داد و میراثی گرانسنگ —اعم از شاگردان و آثار مکتوب — از خود بر جای نهاد.[1] روش مرور او در مباحث اعتقادات با روش‌های همقطارانش تفاوتی اساسی داشت: غالب روش‌های دیگران مبتنی بر مبانی فلسفی بود، درحالی که میرزای اصفهانی با اتکا بر گونه خاصی از اندیشه‌ورزی به نقد مبانی فلسفی و عرفانی می‌پرداخت. صرف‌نظر از تمام بحث‌های مخالف و موافق —که در حلقه‌های علم عقائد مورد بحث قرار می‌گیرد — اثرگذاری این شیوه اندیشگی بر فضای فرهنگی مباحث اعتقادی به ویژه در چند دهه اخیر واقعیتی مشهود است که نیاز به یک کارنامه مکتوب را می طلبد.

میرزای اصفهانی —مانند هر اندیشمند دیگر— برای شیوه و اندیشه خود، نامی خاص انتخاب نکرده بود. کار اصلی او بیان سلسله مباحث فکری با تداوم و جدیت خاصی بود، به گونه‌ای که حتی در طول عمر ۶۳ ساله خود مستطیع حج نشد. این مجموعه مباحث تا سال ۱۳۷۱ شمسی نام خاصی نداشت. در این سال، استاد محمد رضا حکیمی —که از طریق استادان خود به ویژه شیخ مجتبی قزوینی، با این مباحث آشنا شده بود— با انتشار پاره‌ای از مطالب، عنوان «مکتب تفکیک» را برای آن برگزید؛ عنوانی که پس از گذشت دو دهه هنوز مورد چالش جدّی در میان موافقان و مخالفان یا مروّجان و ناقدان میرزا است. حتی نویسنده در مقدمه خود تأکید می‌کند که نامگذاری این شیوه فهم و بیان از دین به «مکتب تفکیک» را نمی پسندد، ولی از این نام استفاده می‌کند تا مطلب را بهتر برساند (ص ۴۴ —۴۶).

به هر حال، ویژه‌نامه یادشده از آقای حکیمی بارها با تکمیل و توسعه - و سرانجام در جامه کتابی پربرگ و بار —منتشر شد و این نام را بر سر زبان‌ها انداخت، گرچه بحث‌ها

بر سر این نامگذاری هیچگاه تمام نشد. در این مدت حکیمی بارها در کتاب‌های دیگر خود به همان مبانی اشاره کرد؛ به ویژه در کتاب الهیات الهی و الهیات بشری که در دو مجلد قطور انتشار یافت.

تا پیش از سال ۱۳۷۱ طرفداران مباحث میرزای اصفهانی کمتر به انتشار مباحث خود رغبتی نشان می‌دادند. اگر از چند مورد استثنا بگذریم —مانند کتاب‌های: میزان المطالب نوشته میرزا جواد تهرانی، بیان الفرقان نوشته شیخ مجتبی قزوینی، معارف القرآن نوشته شیخ عبدالله واعظ یزدی که آن‌ها هم چندان در دسترس نبودند —عمده مباحث به طور شفاهی تدریس می‌شد. حتی شاگردان میرزا وقتی قلم به دست می‌گرفتند، کمتر به نقل مباحث استاد می‌پرداختند. به عنوان نمونه شیخ علی نمازی شاهرودی در بیشتر آثارش که به ده‌ها مجلد فارسی و عربی می‌رسد، فقط در کتاب ده جلدی مستدرک سفینه البحار در حدّ کمتر از چهل صفحه مستقیماً به مباحث استاد اشاره کرد، گرچه اثرپذیری او از دیدگاه های استاد، بر سراسر کتاب‌هایش سایه افکنده است.[۲]

در سال ۱۳۷۳، شیخ محمد باقر ملکی میانجی با انتشار کتاب توحید الامامیه و در سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۶ با انتشار تفسیر مناهج البیان - که فقط شش جلد از آن نوشته و منتشر شد- گامی دیگر در این راه برداشت و پاره‌ای از مبانی میرزا در باب توحید و تفسیر را انعکاس داد.[۳] حکیمی نیز بارها در کتاب‌ها و مقالات خود، فهرست‌هایی را به‌عنوان بایسته پژوهشی عرضه کرد؛ از جمله ده‌ها سرفصل در کتاب مکتب تفکیک که دست‌کم حوزه گسترده این مکتب را در مباحث مختلف نشان می دهد.[۴]

درباره کتاب

اینک کتابی پیش روی خود داریم که بیش از ۹۰۰ مدخل درباره مکتب تفکیک را به ما می‌شناساند. نویسنده از پژوهشگران قم است که از دو جهت برای این کار شایستگی دارد. از یک سو، نوه دختری مرحوم شیخ محمد باقر ملکی میانجی است که از شاگردان آیه‌الله میرزای اصفهانی است. بدین لحاظ، با بزرگان این مکتب و آثارشان آشنایی دارد. این نکته به ویژه زمانی اهمیت خود را نشان می‌دهد که بدانیم برای شناساندن این مجموعه فکری، باید پس از گذشت ده‌ها سال به مهم‌ترین منابع شناخت آن رجوع شود؛ و این منابع، یعنی نوشته‌های میرزای اصفهانی و شاگردانش، کتاب‌ها و رساله‌های خطی است که —به هر دلیل —هنوز بیشتر آن‌ها چاپ نشده و در کتابخانه‌های شخصی نگهداری می‌شود. دوم اینکه نویسنده انگیزه، تجربه و سابقه‌ای درخشان در تدوین کتابشناسی ها و برگزاری همایش‌های مختلف مانند بزرگداشت ثقه الاسلام کلینی، علامه مجلسی، شیخ عبدالجلیل رازی و ابوالفتوح رازی دارد. لذا کاری پخته و معتدل ارائه کرده است.

در این کتاب، ۹۰۶ عنوان —اعم از: مقاله، کتاب، پایان‌نامه، بخش‌هایی از کتاب‌ها، نسخ خطی، جزوه‌های تکثیر محدود —درباره مکتب تفکیک معرفی شده است که تا سال ۱۳۸۸ نوشته شده، چه در موافقت یا مخالفت با آن، چه انتشار عمومی یا محدود یا نسخه خطی؛ کتاب‌ها (در ۳ گروه: مستقل، مشتمل، مجموعه‌ها) حدود ۴۰۰ عنوان؛

مقالات (در نشریات و مجموعه‌ها) حدود ۸۰۰ عنوان؛ پایان‌نامه‌ها ۳۲ عنوان؛ جزوه‌های تکثیری ۲۲ عنوان؛ نسخه‌های خطی ۲۲ عنوان. درباره این آمار، توضیح ضروری این است که بعضی از مقالات، در زمینه معرفی و نقد کتاب‌ها هستند. لذا دو بار شمرده شده‌اند: یک بار در گروه مقالات و بار دیگر در گروه کتاب‌ها.

در مورد جزوه‌های تکثیری و نسخه‌های خطی، گردآوری تصویرهایی از آن‌ها در کتابخانه تخصصی مؤسسه معارف اهل بیت علیهم السلام در قم، راه دستیابی به آن‌ها را برای مؤلف این کتابنامه هموار کرده، و این یکی از خدمات این مؤسسه در جهت مجموعه‌سازی، سازماندهی و اشاعه اطلاعات درباره میرزای اصفهانی و مکتب اوست. البته تلاش این مؤسسه برای تهیه این نسخه‌ها از منابع مختلف عمدتاً کتابخانه‌های شخصی مؤلفان و بازماندگانشان مقدمه‌ای است برای برگزاری برنامه‌های دیگر، مانند همایش هفتادمین سال رحلت مرحوم میرزای اصفهانی در سال ۱۳۹۳ که پاره‌ای از مقدمات آن مهیا شده و کارهای دیگر در دست اجرا است.

معرفی مرحوم میرزای اصفهانی و شاگردانش در این نوشته‌ها جایگاهی ویژه دارد؛ به ویژه آن‌ها که آثار مکتوب دارند. در کتاب درباره افراد زیر، آثارشان یا منابع پیرامونی اطلاعاتی ارائه شده است:

میرزا مهدی اصفهانی[۵]، ۱۵۵ / شیخ محمود حلبی، ۲۶/ شیخ علی نمازی، ۱۶/ میرزا جواد تهرانی، ۹۱/ شیخ محمدباقر ملکی میانجی، ۵۶ / شیخ مجتبی قزوینی، ۶۶/ شیخ هاشم قزوینی، ۳۷/ شیخ محمدرضا خدایی دامغانی، ۹/ شیخ حسنعلی مروارید، ۱۴/ شیخ علی‌اکبر صدرزاده، ۱۳/ سیدمرتضی طباطبایی عسکری، ۳/ شیخ عبدالنبی کجوری، ۳/ شیخ غلامحسین محامی بادکوبه‌ای، ۳/ شیخ علی محدث خراسانی، ۳/ علیرضا مدرس غروی، ۵/ کاظم مدیر شانه‌چی، ۹/ شیخ علی‌اکبر نوقانی، ۱۰/ شیخ محمد واعظ‌زاده خراسانی، ۸/ شیخ عبدالله واعظ یزدی، ۴/ سیدمحمد باقر نجفی یزدی، ۳/ سیدعلیرضا قدوسی، ۱/ محمد حسن بروجردی، ۳/ ابوالقاسم خزعلی، ۲/ شیخ عباسعلی اسلامی، ۱/ محمد کاظم مهدوی دامغانی، ۱.

در گروه شاگردان با واسطه مرحوم میرزا که آثار مکتوب در این زمینه دارند، از افراد زیر با تعداد مدخل‌های زیر در کتاب یاد شده است:

عبدالجواد فلاطوری، ۴۲ / محمدرضا حکیمی، ۱۲۳/ محمد حکیمی، ۳۸/ علی حکیمی، ۲۱/ رضا برنجکار، ۱۶/ محمد بیابانی اسکویی، ۳۵/ محمد عبداللهیان، ۵ / محمد صدرزاده، ۵/ سیدجعفر سیدان، ۵۷/ علی نقی خدایاری، ۱۴/ محمدباقر علم الهدی، ۸/ جعفر فاضل، ۲۱/ علی ملکی میانجی، ۱۹/ علی اکبر الهی خراسانی، ۴/ اصغر غلامی، ۴/ حسین ربانی میانجی نقابی، ۶.

از گروه دیگر که مطالبی در نقد این مکتب نوشته‌اند و آثارشان در این کتاب یاد شده است می‌توان به افراد زیر اشاره کرد:

سیدجلال الدین آشتیانی، ۳۴/ عبدالله جوادی آملی، ۲۱/ سیدمحمد حسین

طباطبایی، ۶۶/ غلامحسین ابراهیمی دینانی، ۲۱/ محمدرضا ارشادی نیا، ۱۶/ سیدحسن اسلامی، ۳۰/ علی پورمحمدی، ۱۹/ حسن جمشیدی، ۱۸/ سیدمحمد موسوی، ۱۲/ سیدباقر میر عبداللهی، ۲۰/ محمدحسن وکیلی، ۱۰.

نویسنده نمایه های زیر را برای سهولت بازیابی مطالب آن بر کتاب افزوده است:

یک. نمایه کتاب‌های چاپی مستقل (تک‌نگاری در باب مکتب تفکیک و مطالب مربوط)؛

دو. نمایه کتاب‌های چاپی مشتمل (که بخشی از آن‌ها در این مورد است. آن بخش‌ها با قید جلد و صفحه مشخص شده است)؛

سه. نمایه مجموعه‌ها و یادنامه‌ها و ...؛

چهار. نمایه مقالات؛

پنج. نمایه آثار چاپ نشده (تکثیر محدود)؛

شش. نمایه کتاب‌های خطی؛

هفت. نمایه عنوان نشریات؛

هشت. نمایه بسامد تاریخی منابع و آثار؛

نه. نمایه اعلام و اشخاص؛

ده. نمایه موضوعات و اصطلاحات.

بر اساس نمایه بسامد زمانی تدوین یا انتشار مطالب در مورد مکتب خراسان، می‌توان آمار تقریبی تعداد مدخل‌ها را به ترتیب زمان و تعداد چنین ارائه کرد:

سال ۱۳۸۸ / ۱۵۰

سال ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۷ / هر یک بین ۷۵ تا ۹۰

سال ۱۳۷۸/ ۵۵

سال ۱۳۷۲، ۱۳۷۴، ۱۳۷۷، ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۱ / هر یک بین ۳۰ تا ۴۰

سال ۱۳۷۱، ۷۳، ۷۵، ۷۶ / حدود ۲۰

سال ۱۳۶۹ و ۷۰ / ده تا بیست

سال ۶۷ و ماقبل / کمتر از ده مدخل

براساس همین نمایه، نخستین مدخل تاریخ‌دار شمسی ۱۳۱۰ و قمری ۱۳۶۶ قمری است.

نویسنده در مقدمه خود تأکید می‌کند که نام‌گذاری این شیوه فهم و بیان از دین به «مکتب تفکیک» را نمی‌پسندد، ولی از این نام استفاده می‌کند تا مطلب را بهتر برساند (ص ۴۴ – ۴۶).

نمایه موضوعات می‌تواند مانند چشم‌اندازی روشن، از یک سوی جوانب مختلف مکتب معارفی و از سوی دیگر خلأهای پژوهشی عرصه معارف و نیز منابع مفید برای پژوهش معارفی را نشان دهد (ص ۴۶۱ تا ۴۹۱)؛ مثلا توجه به کلیدواژه‌های زیر که با زیرمجموعه‌های خود نسبتا بسامد بیشتری دارند (به ترتیب الفبا):

اخباری‌گری، اسماء و صفات، امامت، بداء، تأویل، تذکر، تفسیر، توحید، جبر، حجیت، حقیقت، حکمت، خدا، خلقت، روح، صانع متعال، عرفان و تصوف، عقل، علم، علیت، فطرت، فلسفه، قرآن، قیاس، کشف و شهود، مشیت، معاد، معرفت، مکتب تفکیک، نفس، وجود، وحی.

بخشی از مزایای این کتاب

۱. شناسنامه دادن به یک جریان فکری صدساله که به ادعای خود، ریشه در جریان فقاهتی دیرسال شیعه و حوزه‌های آن دارد. این کار، از طریق تدوین پشتوانه انتشاراتی مکتب خراسان انجام شده است.

۲. تمام کسانی که می‌خواهند به نوعی در خصوص این مکتب سخن بگویند یا بنگارند، باید دست‌کم کارنامه آن را در عرصه نشر افکار خود بدانند تا پیشینه مباحث را در اختیار داشته باشند. این ضرورت جدی به پیدایش کتاب مورد بحث ما انجامید.

۳. آگاهی یافتن از کارهای انجام شده در این حوزه برای برداشتن گام‌های ضروری اولیه، شناسایی ظرفیت‌های پژوهشی و ادامه پژوهش، به ویژه در زمینه‌های کاربردی و نه زمینه‌های نظری محض.

۴. در این کتاب، مدخل‌های موافق و مخالف به یکسان و بدون حب و بغض معرفی شده‌اند. نویسنده حتی در مورد مقدمه استاد حکیمی قضاوت را به خواننده وانهاده و تنها به اطلاع‌رسانی در این مورد اندیشیده است.

نقدهایی نیز بر کتاب وارد است

۱. می‌دانیم که امروز بخش عمده‌ای از اطلاع‌رسانی و نشر، به واسطه منابع غیر مکتوب است مانند: لوح فشرده، مقالات اینترنتی، نسخه‌های اینترنتی و نرم‌افزاری کتاب‌ها و مقالات، فایل‌های صوتی و تصویری که از طریق پایگاه‌های اینترنتی قابل دستیابی است. هیچ توجهی به این گروه مطالب در این کتاب نشده است. امید است در ویرایش های بعدی این نقیصه جبران شود.

۲. نمایه موضوعی به بازیابی مطالب کمک شایانی می‌کند. این نکته در کتاب مورد توجه بوده و این توجه شایان تقدیر است. ولی نمایه موجود بسیار غیر استاندارد است و این در شهری که اصطلاحنامه علوم اسلامی نشر می‌دهد (آن هم توسط پژوهشگاهی که ناشر همین کتاب است)، قابل قبول نیست. درحالی که به راحتی با کمک گرفتن از کتابداران می‌توان اصول فنی را دقیق‌تر در آن رعایت کرد. چرا دستاورد سال‌ها تلاش با نمایه‌ای عرضه شود که به شیوه ابتدایی تهیه شده و اصول روزآمد فنی در آن رعایت نشده باشد؟ چند نمونه نقل می‌شود:

صفحه	موضوع غیراستاندارد	موضوع استاندارد
۴۶۱	آیت‌الله بروجردی	بروجردی، سید حسین
۵۶۱	آیا فلاسفه اسلامی در راه جمع و توفیق میان عقل و دین موفق بوده اند؟	دین پیوند با عقل/ عقل پیوند با دین
۴۶۵	پاسخ به گفته‌های رسالهٔ رفع شبهات	رفع شبهات (کتاب) نقد
۴۶۵	پاسخ به گفتار آمده در نشان از بی نشان‌ها	نشان از بی‌نشان‌ها (کتاب) نقد
۴۷۱	درباره ابواب الهدی	ابواب‌الهدی (کتاب) معرفی
۴۹۱	وصی دکتر علی شریعتی	شریعتی، علی وصی
۴۸۹	میرزا جواد آقا تهرانی	تهرانی جواد
۴۸۴	مشرب میرزا مهدی اصفهانی	اصفهانی، مهدی دیدگاه
۴۸۴	مسئله تسلیم	تسلیم
۴۸۴	مسئله شناخت	شناخت
۴۸۴	مسئله صراط	صراط
۴۸۴	مباحثات با علامه طباطبایی	طباطبایی، سید محمد حسین مباحثات
۴۶۵	بیان اصول کافی و اسفار	اسفار(کتاب) بیان/ کافی(کتاب) بیان
۴۶۴	امتیازهای جهان‌بینی الهی	جهان‌بینی الهی امتیاز
۴۶۵	تأصل ماهیت	ماهیت اصالت

۳. نظام ارجاعی در متن کتاب چندان دقیق نیست. به عنوان مثال، با آنکه تمام مدخل‌ها خوشبختانه شماره پیاپی دارند، می‌توان تمام مطالب مرتبط با یک مدخل را ذیل آن ارجاع دقیق داد تا خواننده پژوهشگر مجبور نشود برای دستیابی به خواسته خود تمام نمایه را مرور کند. ولی چنین جامعیتی در ارجاع‌ها نمی‌توان دید. چند نمونه در پی می‌آید:

- آیات متشابه (ص ۴۶۱)/ تأویل (ص ۴۶۵)/ محکم و متشابه (ص ۴۸۴)
- الامر بین الامرین (ص ۴۶۴)/ تفویض (ص ۴۶۶)/ جبر (ص ۴۶۸)
- خدا (ص ۴۷۰)/ حداشناسی (ص ۴۷۱)/ توحید (ص ۴۶۷)/ وجود خدا (ص ۴۹۰)
- هستی شناسی (ص ۴۹۱)/ وجود (ص ۴۹۰)
- لزوم وجود نبی (ص ۴۸۴)/ نبوت (ص ۴۸۹)/ پیمودن راه بی راهبر (ص ۴۶۴)/ براهین لزوم بعثت پیامبران (ص ۴۶۴)
- خلود (ص ۴۷۱)/ معاد (ص ۴۸۴)/ صراط (ص ۴۷۳)/ شبهه آکل و مأکول (ص ۴۷۲)
- خرد ورزی (ص ۴۷۱) / عقل (ص ۴۷۴)

- بطلان مبانی علوم بشری (ص ۴۶۴)/ فلسفه (ص ۴۷۹)/ عرفان (ص ۴۷۳)
- عقل و وحی (ص ۴۹۱)/ عقل و نقل (ص ۴۷۶)/ عقل و دین (ص ۴۷۶).

۴. تقسیم فرعی بعضی مدخل‌ها که ذیل آن ده‌ها شماره ذکر شده، ضروری است. این کار در برخی از مدخل‌ها انجام شده است. اما ذیل بعضی مدخل‌ها دیده نمی‌شود، مانند:

بداء (ص ۴۶۴)، عقل و نقل (ص ۴۶۲)، تفویض (ص ۴۶۶)، توحید (ص ۴۶۷)، خداشناسی (ص ۴۷۱)، تفکیکیان (ص ۴۸۷)، نقد مکتب تفکیک (ص ۴۸۸)، عقل و وحی (ص ۴۹۰).

توضیح اینکه بیشتر این عناوین در شناخت و بررسی مکتب تفکیک، کلیدواژه های اساسی به شمار می‌آیند و تقسیم فرعی آن‌ها ضرورت دارد.

۵. جای برخی مدخل‌ها در این نمایه سخت خالی است، مانند:

اصفهانی، مهدی؛ از آن روی که بنیانگذار مکتب تفکیک است و بخش عمده‌ای از عناوین کتاب به او پیوند دارد.

اسفار (کتاب)؛ از آن روی که بخش مهمی از مباحث در ردّ و تأیید مباحث آن کتاب است.

تصوف؛ از آن روی که یکی از رویکردهای اصلی تفکیک، نقد مطالب آن است.

ماهیت؛ از آن روی که مکتب اصالت ماهیت، بخشی از فلسفه را تشکیل می دهد.

۶. به دلیل گستردگی کار، بهتر است در چاپ بعدی زبان مقالات و کتاب‌ها نیز مشخص شود و نمایه‌ای بر اساس زبان تدوین شود. اهمیت مطلب در آن است که از هم اکنون آوازه مکتب تفکیک مرزهای جغرافیایی ایران و زبان فارسی را درنوردیده و در لبنان و عراق و اروپا طرح شده است. طبعا با گسترش ارتباطات جهانی، در سال‌های آینده، این گسترش بیشتر خواهد شد و این گستره در اطلاع‌رسانی باید بازتاب یابد.

۷. با توجه به گسترش ارتباطات و طرح سؤال در مورد مکتب تفکیک در محافل خارج از ایران، مناسب است مقدمه‌ای تحلیلی —گرچه کوتاه— به زبان انگلیسی و عربی در کتاب درج شود تا مخاطبان بیشتری با این مجموعه و این فضای پژوهشی آشنا شوند.

۸. با وجود دقت زیاد، به دلیل گستردگی کار، خطاهای چاپی معدود به کتاب راه یافته است. به عنوان نمونه: نام صحیح نویسنده مدخل شماره ۸۱۳، «ماندنی مواساتیان» است (بنگرید: ص ۳۴۱، ۴۵۸).

جمع‌بندی

نگارش کتاب‌هایی از جنس کتابنامه و کتابشناسی، خدمتی است در نهایت گمنامی که هنوز در عرف بسیاری از مراکز علمی به عنوان کاری مستقل و مفید به شمار نیامده است. می‌توان آن را به خدمت بی نام و نشان راه‌سازان تشبیه کرد که صدها تن از خدمات آنان بهره می‌برند، بدون اینکه از آنان یاد کنند یا آنان را بشناسند.

جالب اینکه در نظام ترفیع و ارزیابی پژوهش‌های دانشگاهی و مقالات علمی

پژوهشی هنوز هم کتابشناسی جایگاهی درخور نیافته است؛ بدان روی که مدیران مربوط مانند رهروانی بوده‌اند که از دستاوردهای کتابشناسی بهره برده‌اند بدون اینکه از زحمات پشت صحنه خبر داشته باشند.

لذا در میان صدها کتاب منتشره، کمتر کاری در این مقوله می‌توان یافت که عرق‌ریزان روح در آن مشهود باشد. تازه همان هم مورد بی مهری قرار می‌گیرد. اما چه توان کرد که به فرموده امیر کلام علیه السلام: «الناس اعداء ما جهلوا». آنان که کتابشناسی را سبک می شمارند، آیا در جاده‌هایی که پیموده‌اند، ژرف می‌نگرند که هر گام در این راه، دستاورد تلاش چند تن انسانِ از نام و نان گذشته است در سطوح مختلف که راهی ناهموار را هموار کردند، بدون اینکه در اندیشه شناساندن خود باشند یا کسی آن‌ها را بشناسد یا اینکه درخور کار ماندگارشان تقدیر شوند؟!

نویسنده کتاب، هادی ربانی راهی دشوار در پیش گرفته و در عین حال، گام نخست را استوار پیموده است. این کار، نمونه‌ای است از پژوهش‌های مبتنی بر «مسئله‌یابی» نه «مسئله‌سازی». متأسفانه نوشته‌های پژوهش‌نما از گروه دوم بسیار می‌بینیم که کاربرد ندارند و فقط برگ‌هایی سیاه شده به بهای تخریب بخشی از جنگل های طبیعی! بر کارنامه نشر کشور می‌افزایند. ناشر خوشنام و خوش‌سابقه نیز سلیقه‌ای به کار بسته و کتاب را بسی خوش‌خوان و آراسته ارائه کرده است. امید که تمامی دست اندرکاران این تلاش مقدس مشمول حدیث شریف باشند که: «من سنّ سنه حسنه فله اجرها و اجر من عمل بها الی یوم القیامه».

پی نوشت

۱. در باره شاگردان ایشان بنگرید: مدرس غروی، اسماعیل (فرزند میرزای اصفهانی)، سفینه، ش ۳۴ ، ص ۱۷ و ۱۸؛ حکیمی، محمدرضا، مکتب تفکیک ، ص۲۲۴و۲۲۵.

۲. در مورد زندگی و آثار مرحوم نمازی، بنگرید: فصلنامه سفینه، مطالعات تخصصی قرآن و حدیث، شماره ۳۴، بهار ۱۳۹۱.

۳. در مورد مرحوم ملکی و تفسیر مناهج البیان بنگرید: سفینه شماره ۱.

۴. بنگرید: مکتب تفکیک، ص ۸۵تا۱۴۵، تحت عنوان مسائل تاریخی و علمی مکتب.

۵. شماره‌های جلوی نام، تعداد مدخل های مربوط به آن شخصیت در کتاب «کتابشناسی مکتب تفکیک» است.

۶. شاهد این سخن، پژوهش‌های رابرت گلیو در انگلیس، نشست ها ی علمی و پایان نامه های دانشگاه سوربن در پاریس، مقالات حیدر حبّ الله در لبنان و ... است. نیز بنگرید به گزارشی از استاد دکتر احمد مهدوی دامغانی از یک جلسه دفاعیه پایان نامه دکتری در این زمینه در سوربن فرانسه در روزنامه اطلاعات ۱۴ بهمن ۱۳۹۲ ص ۶.

منابع

حکیمی، محمدرضا. (۱۳۸۳). مکتب تفکیک. قم: دلیل ما.

فصلنامه تخصصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه. شماره۳۴، بهار۱۳۹۱، ویژه آیت الله شیخ علی نمازی.